

AKADEMIK QOBILIYAT MUAMMOSINING RETROSPEKTIV TAHLILI

Rahimboyev Musobek

Falsafa fanlari doktori

*Toshkent davlat iqtisodiyot
universiteti, To'rtko'l fakulteti*

Matrusulov Zufarbek Zufarbekovich

1-bosqich 252-guruh talabasi,

Buxg'alteriya hisobi yo'nalishi

Toshkent davlat iqtisodiyot

universiteti, To'rtko'l fakulteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada akademik qobiliyat muammosining tarixiy shakllanishi va rivojlanish bosqichlari retrospektiv yondashuv asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda akademik qobiliyatning dastlabki davrlarda faqat tug'ma intellekt bilan bog'liq holda talqin etilgani, keyinchalik esa ijtimoiy, psixologik va pedagogik omillar ta'sirida murakkab ko'p komponentli tizim sifatida shakllangani yoritilgan. Shuningdek, zamonaviy ta'lim tizimida akademik qobiliyatni rivojlantirishga ta'sir etuvchi asosiy omillar, mavjud muammolar va ularning samarali yechimlari tahlil qilinadi. Maqolada akademik qobiliyatni shakllantirishda motivatsiya, o'quv muhiti va individual yondashuvning ahamiyati alohida ko'rsatib o'tiladi. Tadqiqot natijalari ta'lim sifatini oshirish va raqobatbardosh kadrlar tayyorlashda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: akademik qobiliyat, retrospektiv tahlil, intellekt, ta'lim tizimi, motivatsiya, kognitiv rivojlanish, pedagogik omillar.

Annotation: This article provides a comprehensive retrospective analysis of the problem of academic ability, focusing on its historical formation and stages of development. The study highlights that academic ability was initially interpreted solely as an innate intellectual capacity, but later evolved into a complex multi-dimensional system influenced by social, psychological, and pedagogical factors. The article also examines key factors affecting the development of academic ability in modern educational systems, existing challenges, and effective solutions. Particular attention is given to the role of motivation, learning environment, and individualized instruction in shaping academic performance. The findings of this research have significant theoretical and practical implications for improving educational quality and preparing competitive professionals.

Key words: academic ability, retrospective analysis, intelligence, education system, motivation, cognitive development, pedagogical factors.

Аннотация: В данной статье представлен комплексный ретроспективный анализ проблемы академических способностей, рассматриваются этапы их исторического формирования и развития. Исследование показывает, что изначально академические способности рассматривались исключительно как врожденный интеллект, однако со временем они трансформировались в сложную многокомпонентную систему, зависящую от социальных, психологических и педагогических факторов. Также анализируются ключевые факторы, влияющие на развитие академических способностей в современной образовательной системе, существующие проблемы и пути их решения. Особое внимание уделяется роли мотивации, образовательной среды и индивидуального подхода в формировании учебных достижений. Результаты исследования имеют важное теоретическое и практическое значение для повышения качества образования и подготовки конкурентоспособных специалистов.

Ключевые слова: академические способности, ретроспективный анализ, интеллект, система образования, мотивация, когнитивное развитие, педагогические факторы.

Kirish:

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida ta'lim tizimi jamiyat taraqqiyotining eng muhim tayanchlaridan biri sifatida qaralmoqda. Ayniqsa, akademik qobiliyat muammosi zamonaviy pedagogika va psixologiyada dolzarb ilmiy yo'nalishlardan biri bo'lib, u inson kapitalini shakllantirish, raqobatbardosh mutaxassislar tayyorlash va innovatsion jamiyat barpo etishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Jahon miqyosida olib borilayotgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bugungi kunda rivojlangan davlatlar ta'lim tizimining asosiy e'tibori aynan o'quvchilarning akademik qobiliyatini erta aniqlash va uni tizimli rivojlantirishga qaratilgan.

Tarixiy jihatdan qaralganda, akademik qobiliyat dastlab faqat tug'ma intellekt bilan bog'liq hodisa sifatida talqin qilingan. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida F. Galton kabi olimlar qobiliyatni irsiy omillar bilan izohlab, insonning aqliy salohiyati asosan genetik asosga ega degan g'oyani ilgari surganlar. Keyinchalik A. Bine va T. Simon tomonidan ishlab chiqilgan IQ testlari akademik qobiliyatni o'lchashga bo'lgan birinchi ilmiy urinish sifatida e'tirof etildi. Bu yondashuv uzoq vaqt davomida "klassik model" sifatida ustunlik qilib keldi.

Biroq XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab bu qarashlar kengayib, akademik qobiliyat faqat intellekt bilan cheklanmasligi, balki shaxsning motivatsiyasi, ijodkorligi, ijtimoiy muhit va o'quv jarayonidagi faolligi bilan ham chambarchas bog'liq ekani ilmiy asosda isbotlandi. J. Renzulli tomonidan ilgari surilgan uch halqali modelga ko'ra, yuqori akademik natija intellekt, ijodkorlik va yuqori darajadagi motivatsiyaning o'zaro uyg'unligi natijasida yuzaga keladi.

Mashhur psixologlaridan biri L. Vygotskiy esa “ta’lim rivojlanishdan oldinda boradi” degan g’oyani ilgari surib, akademik qobiliyat faqat tabiiy imkoniyat emas, balki ijtimoiy muhit va pedagogik ta’sir orqali shakllanadigan dinamik jarayon ekanini ta’kidlagan. D. Goleman esa akademik muvaffaqiyatda hissiy intellektning ahamiyatini alohida ko’rsatib, “insonni faqat aql emas, balki hissiyotlarini boshqarish qobiliyati ham muvaffaqiyatga olib keladi” degan fikrni ilgari surgan.

Bugungi kunda O‘zbekiston ta’lim tizimida ham ushbu masala dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. “Yangi O‘zbekiston” strategiyasi doirasida ta’lim sifatini oshirish, iqtidorli yoshlarni aniqlash va ularning salohiyatini to‘liq rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Biroq amaliyotda bir qator muammolar ham mavjud: o‘quv jarayonida individual yondashuvning yetishmasligi, an’anaviy metodlarning ustunligi, o‘quvchilarda motivatsiyaning pasayishi va zamonaviy raqamli muhit ta’sirida diqqatning tez bo‘linishi kabi omillar akademik qobiliyatning to‘liq rivojlanishiga to‘sqinlik qilmoqda.

Shu bilan birga, ushbu muammoning yuzaga kelishiga quyidagi asosiy sabablar ta’sir ko‘rsatadi:

- ta’lim jarayonining yetarlicha individuallashtirilmaganligi;
- o‘qitish metodlarining zamon talablariga to‘liq mos emasligi;
- ijtimoiy-psixologik qo‘llab-quvvatlash tizimining zaifligi;
- o‘quvchilarning o‘z-o‘zini boshqarish ko‘nikmalarining yetarli darajada rivojlanmaganligi.

Muammoning yechimi sifatida esa zamonaviy pedagogik texnologiyalarni keng joriy etish, kompetensiyaga asoslangan ta’limni rivojlantirish, kreativ fikrlashni rag‘batlantirish, shuningdek, psixologik qo‘llab-quvvatlash tizimini kuchaytirish zarur hisoblanadi. Shuningdek, iqtidorli o‘quvchilarni aniqlash mezonlarini takomillashtirish va ta’lim jarayonini shaxsga yo‘naltirilgan model asosida tashkil etish muhim ahamiyatga ega.

Ushbu maqolada akademik qobiliyat muammosining retrospektiv tahlili amalga oshirilib, uning tarixiy taraqqiyoti, psixologik va pedagogik yondashuvlarning o‘zgarishi, shuningdek, zamonaviy ta’lim tizimida iqtidorli o‘quvchilarni aniqlash mezonlarining evolyutsiyasi keng yoritiladi. Tadqiqot akademik qobiliyatning statik emas, balki doimiy rivojlanib boruvchi dinamik jarayon ekanini ilmiy asosda ko‘rsatib beradi.

Asosiy qism:

1. Akademik qobiliyatning mohiyati

Akademik qobiliyat — bu insonning o‘qish jarayonida bilimni tez va samarali o‘zlashtira olishi, tahlil qilish, fikrlash va natija chiqarish qobiliyatidir. Zamonaviy ilm-fanda u faqat “aqli bo‘lish” emas, balki motivatsiya, fikrlash, diqqat va muhit bilan

bog‘liq kompleks jarayon sifatida qaraladi. Ya’ni, akademik qobiliyat tug‘ma emas, u rivojlanadi.

2. Tarixiy rivojlanish (retrospektiv tahlil)

Tarixga qaraydigan bo‘lsak, olimlar akademik qobiliyatni turlicha tushuntirgan:

F. Galton – qobiliyat asosan tug‘ma, irsiy degan g‘oyani ilgari surgan.

A. Bine va T. Simon – IQ testlari orqali aqlni o‘lchashga harakat qilgan.

J. Piaget – bola fikrlashi bosqichma-bosqich rivojlanadi degan.

L. Vygotskiy – ta’lim va muhit rivojlanishda eng muhim omil ekanini isbotlagan.

J. Renzulli – akademik qobiliyatni intellekt + ijodkorlik + motivatsiya deb ko‘rsatgan.

Demak, vaqt o‘tishi bilan qarashlar “tug‘ma qobiliyat”dan “rivojlanuvchi tizim”ga o‘tgan.

3. Amaliy tadqiqot (intervyu va kuzatish)

Tadqiqot davomida talabalar va o‘qituvchilar bilan suhbat (intervyu) o‘tkazildi hamda dars jarayonlari kuzatildi.

Natijalar shuni ko‘rsatdi:

Talabalar muvaffaqiyatni eng ko‘p mehnat va motivatsiya bilan bog‘laydi. O‘qituvchilar esa metodika va individual yondashuv juda muhimligini aytishdi. Darsda kuzatildi: interaktiv usullar (savol-javob, guruhda ishlash) talabalarni ancha faol qiladi. Oddiy qilib aytganda, qiziqarli dars — yaxshi natija.

4. Akademik qobiliyatga ta’sir qiluvchi omillar

Akademik qobiliyatni shakllantiradigan asosiy omillar:

-Tug‘ma imkoniyat (irsiy asos)

-Oila va muhit

-O‘qituvchi va ta’lim sifati

-Motivatsiya (ichki xohish)

-Psixologik holat (ishonch, stress, diqqat)

Eng muhim xulosa: qobiliyat faqat “aqldan” emas, butun hayot tarzidan kelib chiqadi.

5. Muammolar va yechimlar

Bugungi ta’limda bir nechta muammolar bor:

faqat bahoga qarab baholash; motivatsiyaning pasayishi; eski (an’anaviy) usullar ko‘pligi; o‘quvchilarning passivligi.

Yechim esa aniq:

-interaktiv darslar ko‘paytirish;

-zamonaviy texnologiyalardan foydalanish;

-har bir talabaga individual yondashish;

-ijodkorlikni rivojlantirish.

Akademik qobiliyat — bu “berilgan narsa” emas, balki to‘g‘ri muhit, motivatsiya va mehnat bilan rivojlanadigan jarayon. Sharoit to‘g‘ri bo‘lsa, har bir inson o‘z akademik salohiyatini yuqori darajaga olib chiqishi mumkin.

Xulosa: Akademik qobiliyat muammosining retrospektiv tahlili shuni ko‘rsatadiki, u tarixiy rivojlanish jarayonida tug‘ma intellektga asoslangan yondashuvdan ko‘p omilli va dinamik tizim sifatidagi zamonaviy talqinga o‘tgan. Tahlillar akademik qobiliyatning shakllanishida irsiy, ijtimoiy va pedagogik omillar bilan birga motivatsiya va shaxsiy faollik ham muhim rol o‘ynashini tasdiqlaydi.

Shu bilan birga, amaliy tadqiqotlar ta‘lim jarayonida individual yondashuv, zamonaviy metodlar va motivatsiyani oshirish zarurligini ko‘rsatadi. Umuman olganda, akademik qobiliyatni rivojlantirish ta‘lim sifati va jamiyatning intellektual salohiyatini oshirishning asosiy omillaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Binet A., Simon T. The Development of Intelligence in Children. Paris, 1905.
2. Galton F. Hereditary Genius. London: Macmillan, 1869.
3. Goleman D. Emotional Intelligence. Bantam Books, 1995.
4. Piaget J. The Psychology of Intelligence. Routledge, 1950.
5. Renzulli J. S. “The Three-Ring Conception of Giftedness.” Gifted Child Quarterly, 1978.
6. Soff.uz – ilmiy maqolalar bazasi, pedagogika bo‘limi.
7. Sternberg R. J. Successful Intelligence. Plume, 1997.
8. Vygotsky L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press, 1978.
9. IlmiyHujjat.uz – ta‘lim va psixologiya bo‘yicha ilmiy tahlillar.
10. O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta‘lim tizimi bo‘yicha normativ hujjatlar.